

DİN VE BİLGİ

Yazan: Th DEMAN*
Çev.: Zeki ÖZCAN**

Din, meşhur paskalcı antitezin ifadesiyle, filozofların ve bilginlerin Tanrı'sının değil de, İbrahim İshak ve Yakub'un Tanrı'sının buyruğudur. İnsan, derhal bu düşünceyi kabul etme temayülündedir. Felsefi bilgi insan ruhunda reaksiyon uyandırmaz. Buna sebep, felsefi bilginin, insanı zorunlu olarak Tanrı'yı inkâr etmek zorunda bırakacağı veya insanla Tanrı'yı karşı karşıya getireceği düşüncesi değildir.

Tersine, doğru yönlendirilmiş felsefi bilgi, "ilk sebep" in varlığına kadar yükselebilir, Tanrı'nın hem sıfatlarını, hem de ilâhî varlığa yaraşan "dışarıya doğru" (ad extra) fiilleri açıkca dile getirir. Fakat bu bilgiyi geçerli kabûl edecek, zekâyı da, kendini teşkil eden doğrulamaların bir ürünü şeklinde düşünecek olursak, böyle bir durumda ortaya çıkan şey din olmadığı gibi, o ruhta da barınamaz. En azından dinin yayılmak ve gelişmek için takip ettiği yol bu değildir. Dinî duygu ve fonksiyonunu geliştirmek için kim filozof olmayı düşünür? Dini, saf akıl sınırlarına hapsedme iddiasının da teizmin de yanlışlığı buradadır. Aklî ibadetle yetinmesini istediğimiz kişi, bununla tatmin olmaz. Din fenomeninin dikkatli bir incelemesi, Aydınlanma Çağını karakterize eden o teşebbüslere benzer bir teşebbüse ümit bırakmaz.

* *Bu makale, 20-26 Ağustos 1953 tarihlerinde, Brüksel'de toplanan XI. Uluslararası Felsefe Kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur.*

** *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi*

Bu husus kabûl edildikten sonra, "dinî" olanla, "zihnî" olan arasında bir bağ kurulmaz. "Felsefî din" tabiri, bu kavramları bir araya getirmeye yarayabilir, ama yine de din, bilginin unsurlarını işe karıştırmaktan geri kalmaz ve gerçeğin sorumluluğunu üzerine alır. Pascal'ın antitezi ancak, din ve felsefenin birbirinden ayrılmasıyla anlaşılabilir. Dini, süjenin saf bir tutumu gibi görmeyi reddettiğimiz takdirde, böyle düşünmeye hazır oluruz. Din, insanın sınırlarının ve yetersizliklerinin bir nevi itirafı gibi anlaşılan bağımlılık duygusundan ibaret değildir. Bu bağımlılık, günlük hayatta tecrübe ettiğimiz husûsî ve nisbî bağımlılıklardan nite-likçe farklı olsa bile gerçek değişmez. Fakat din tasavvuru "ilâhî olan"a başvurmayı tazammun eder. "Yaratılmışlık duygusu" ifadesinde insan, kendinden başka biriyle ilişki içine konulmaktadır. İnsan, Tanrı karşısında bu duyguyu taşımadığı sürece, gerçek din de yoktur. Şimdi, Tanrıyla, insan arasında böyle bir ilişkinin nasıl kurulduğunu ve zihnî unsurun bu ilişkiye girip girmedini inceleyelim.

Öncelikle şunu kabûl etmek zorundayız: Spekülatif bir yapısı olan zekânın ortaya koyduğu prensiplerin sonucu Tanrı'nın var olduğunu, beni yarattığını ve üzerimde müessir olduğunu bildiğim için O'nu takdis eder ve O'na taparım. Hepsi bu kadar değildir. Dinî konularda felsefenin kısırlığının sebebi şudur: Tanrı hakkında o, spekülatif bir bilgi verir. Bu bilgidен de, sonuç nasıl öncülден doğuyorsa, dinin öylece doğduğunu söyler. Din, ahlâkîlikten daha fazla bir dedüksiyon değildir. Her ikisi de, insan ruhunda husûsî bir yeteneği temsil eder. Ahlâkîlik, iyiyi yapma, din de beni, Tanrı karşısında itaatkâr, kılma düzenidir. Fakat böyle bir yeteneğin, spekülatif olmamak yani hissî alâkadan ve süjenin davranışından çözülmek için, gerçek üzerine bir soruşturma olan bir bilgiyi ihtiva edip etmediğini bilmek, çözülmesi gereken bir problemdir. Ahlâkî düzen, iyinin bilgisini de içinde taşır ve benim veya bu şu tarzda verdiğim bir hükme bağlıdır: İyiyi yapmak, kötüden kaçınmak gerekir. Buradan, iyiliğin neden ibaret olduğunu belirlemeye, yani ahlâkî davranışına direktifler verecek bir bilgiyi kurmaya kadar giderim. Dinî düzen, "İlâhî"nin kesin bir bilgisini ihtiva eder ve sadece bir hükümle ilişkisi olduğunda ortaya çıkar. O hüküm de "dinî duygumun yöneldiği obje gerçekten vardır." şeklinde verdiğim hükümdür. Böylece, din üzerine tesir eden ve gitgide kesinleşen bir bilginin hakim rolü ortaya çıkar. Bu tamamen farklı ve dinin kaynağında bulunduğunu gösterdiğimiz verinin yerine zihnî fonksiyon geçmeksizin, dinî düzen dinî fonksiyonu etkiler. Öyle ki bu etkileme sonucunda en iyi Tanrı bilgisi, daha halis yapılan ibadete zemin hazırlar. O zaman, dindeki bir yabancı unsuru değil de, bu unsurun dini yetkinleştirecek normal gelişimini incelemek zorundayız. Bu şekilde ifade ettiğimiz ilişki, dinle ilgilenen eski yazarlar gibi, Kutsal Kitab'ın da kabûl ettiği ilişkidir. Bu ilişkiye göre, müesseseler açısından değil de batınî duygu noktasından hak din ve batıl din ifadelerinin bir anlamı vardır. O zaman, dinin ruhta, tercihen kazanılmış bir bilgidен hareketle ve dedüksiyon aracılığıyla doğduğu sonucunu çıkaramayız.

Şimdi, dinin zihni özelliğini daha yakından görelim. Ruhtaki dinî düzen açısından bakılınca Tanrı, nesnelerin tabii düzenini geçen ve aşan bir varlıktır ve dine uygun olan bilgi de sanki zekâyâ bir sırmış gibi görünen Tanrı'nın bilgisidir. İlâhî esrar dağıldığı ölçüde bilgi, daha güçlendireceği yerde, dini zayıflatır ve çöktür. Az önce söylediğimiz antitezin bu noktasında, bize ikinci bir sebep görünür. Felsefe, Tanrı'nın akli bilgisi peşinde koşar. Bu amacı, gerçekleştirmek için zekânın bütün realitesini yansıtan kavramları kullanır ve onlarla Tanrı hakkında bir yargıda bulunur. Şüphesiz sağlıklı bir felsefe, Tanrı'nın aşkınlığını kabûl eder; fakat karanlık bölgeye nüfuz edemez. Felsefi bilgiye göre Tanrı'ya tapınmak yanlış değildir. Fakat bu durumda dinde heyecan unsuru kalmaz. Heyecan olmadan da din zayıflayıp bozulacak, dindar ruhlarda ve dinler tarihinde rastladığımız özelliğini kaybedecektir. Tanrı'ya kesin bir hesaba göre, kendine olan borcumuzu ödediğimiz bir alacaklı muamelesi etmekten kim memnun olabilir? Aynı şekilde, Tanrı'nın felsefi bilgisini, zekânın bir hakimiyet teşebbüsü gibi tasvir edebiliriz. Çünkü her akli ispat, zihninin obje üzerinde bir nevi zaferinin belirtisidir ve bunun sonucu objet bizatihi ne kadar yüce olursa, ondan elde ettiğimiz bilgi de zekâ için o kadar övünülecek bir şeydir. Tanrı'nın zihni fethinin, itaat etme, küçülme ve alçak gönüllülük demek olan dine yardımcı olması, onu desteklemesi yadırganacaktır. Biz egemen olduğumuz kişi önünde eğilmeyiz.

O halde, Tanrı'nın esrarına saygılı olan ya da çoğunlukla, Tanrı'nın sırrını ön plâna alan bir bilgiyi gözönünde bulundurmamak durumundayız. Böyle bir bilgi var mıdır? Bilgiye meydan okuyan şeyi bilginin konusu yapmak çelişkili bir durum değil midir? Doğrusu sade dillik zekâyı zenginleştirmez; fakat sade dil süjedeki, aklın ve açıklığının etki alanından kurtulan şey üzerine dayanır. Bu nedenle insanda dinî diyebileceğimiz duygular uyandırır. Fakat bu defa, haklı olarak, dinin hiç de herkesin bildiği bir hakikatle ilişkisi olmadığından, zekâyı yenilgiye uğrattığı söylenecektir. Bununla birlikte kolayca inanmayı, büyük icraatlar yapmaya elverişli ruhun bir tutumunun aşağı formu gibi görmeye izin vardır. Safdillik kendini olağanüstü şeylere verir, geriye sırâ nüfuz etmek kalır.

Eğer Tanrı'nın, sırrı, ruhlara herhangi bir şekilde bildirdiğini kabul edersek, bu takdirdé o zekânın objesi olur. O zaman sırrın ne olduğuna verdiğimiz cevap Hristiyanlığın anladığı anlamda iman adını alır. Bu sırâ, Tanrı'nın sözüne bağlanır gibi bağlanmak gerekir.

İman, insanî bilgilerin bütünü içinde yer alır. Çünkü akli olanla hakikî olan tam örtüşmez, iman şimdi olmasa bile, birgün bilim önünde başeğme mecburiyetinde kalacak olan cehaletimizin adı değildir. O, doğrudan doğruya Tanrı'ya nüfuz edemeyen ruhumuzu tatmin eder. En gelişmiş bilim ve felsefe hiçbir bakımdan imana zarar veremeyecektir. Bu şekilde anlaşılan iman özellikle, ilahî gerçekle doludur. Felsefe Tanrı hakkında, aklın prensiplerine göre ve kavramlar aracılığıyla hüküm verir. Halbuki iman, Tanrı'yı Tanrı'nın düşündüğü şekilde ka-

bül eder ve ona insanın zihnî bilgisinin gücüyle değil de, müminin inandığı Tanrı'nın sahip olduğu bilginin gereği olarak yapışır. Zekâ sırrı o zaman gerçekten tanır. İman, objesinin mahiyetinden dolayı bilgiyi ihmâl eder. Bu obje hakkında Tanrı'nın söylediği şeyi dile getiriyorum; fakat onu akli gerçekliklerime indirgeyemem. İmanın bu sırrının, felsefenin en sonunda ulaştığını söylediğimiz karanlıktan başka bir şey olduğuna da dikkat etmeliyiz. Müminin onu kabûl etmesi hiç de cahilce değildir. Çünkü insan sözleri bize, Tanrı'nın düşündüğü şeyi aktarabilir ve Tanrı'da kabûl edilmiş hakikat, ona ihanet etmiyen yargılarla ruhlarmıza verilir. Bu yargılar hakikatın ihtişamını tam anlamıyla dile getiremezlerse de ondan birşeyleri anlatırlar. O zaman sır şekil kazanır ve imanımız ortaya çıkar. Bilemediğimiz şeyi kesin olarak bilir hale geliriz. Zekâmızın sınırsız varlık üzerine tabîi açılışı, dilimize tercüme edilmiş Tanrı düşüncesini, zihnimize göre kabûl etme imkânını, sağlar. İman zekâ için yokluk olmayan bir sırrı kesin olarak ifade edebilir. Çünkü bir tarafta Tanrı kendini ortaya çıkarmış, diğer tarafta da zihnimiz ve kelimelerimiz O'nun tarafından insanlara verilen gerçekle temas edebilmiştir. Daha doğrusu, imanın dile getirildiği önermeler ve ilişkiler, inanılan objenin sırrına saygı gösterirler ve insanı, Tanrı'nın nüfuz edilmez düşüncesinin karşısına koymazlar.

Böyle bir bilgi, dinî bilgi denme hakkına sahiptir, o dinin yanında, bilgiye ait olduğunu söylediğimiz ve din tarafından istenen yönetici rolü gerçekleştirmek ister. Gerçekte bu bilgi, dünyaya aşkın yani, dinî reaksiyon uyandıran bir varlık olan Tanrı'ya dayanır. İlk önce tasavvur ettiğimiz insanda zekâ, Tanrı'nın kendini aştığını, ona nüfuz edemediğini bilir. Bu, felsefe gibi negatif tarzda olmayıp, aklın kendi niteliğinden dolayı nüfuz edemediği hakikatlara pozitif bir bağlanma suretiyle olur.

Bu defa sır kendi esrarlı tabiatına saygı gösteren bir bilgi fiili uyandırır. Yukarıda tasvir edilen imanın, zekânın dinî olduğunu da belirtelim. Zekânın imanı benimsemeye hazır olduğu yerde, ruhun tümüyle dindar olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ayrıca müminin bilgisinde dinî duygunun bariz vasfı olan itaat karakterine de dikkat etmek gerekir. Felsefenin bir fetih, dinin de bir itaat olduğunu söylemiştik. Tanrı yoluna girmek için bu sırrı ruhumda taşıyorum ve Tanrı'nın bana öğrettiği şeye inanmaya hazırım. Felsefe ne kadar egemen ise din de o kadar egemendir. Sonuç olarak din, imandan fışkırır ve entellektüel prensiplerden çabıyla çıkarılan pratik sonuç gibi elde edilmez. Fakat inanmış bir ruhun aynı hareketi dinde olgunlaşır. Çünkü, baştan sona Tanrı'nın önünde eğilmekten, bütün aşk ve şevkimle ona uymaktan başka bir şey yapmıyorum. Bu şekilde anlaşılan din, tabiatımın bir zaruretini gösterecek yerde, zekâyı kullanır ve gerçeklik değerini alır. Eğer insan bilgisinin mükemmelliği sadece felsefede ortaya çıkarsaydı böyle bir dinden vazgeçmek gerekecekti. Fakat iman, dinin mükemmel bütünlüğüne kavuştuğu elverişli zihnî tutumu meydana getirir.

Dinin imanla birleştğinde, tek düşüncesinin, Tanrı'ya karşı ödevlerin yerine getirilmesi olduğunu zikretmek gerekir. Çünkü iman bizim Tanrı'ya olan borcumuzu söylemektedir. Bununla birlikte yeniden yukarda tasvir ettiğimiz felsefi dine dönmeyiz. Çünkü bu defa borç tükenmez gibi düşünülmüştür ve alacağın kaynağı da, saf adalet alanında karşılığı olmayan bir saygı olur. İyi anlaşılırsa bu özelliğin dinden ayrılmadığı görülür. Dinin amacı Tanrı'ya olan borcun ödenmesini sağlamak, onun insan üzerinde bulunan hakkını teslim etmektir. Benim seçimime bağlı olmayan ilişkiler içine girdiğim için, dinî ispatlarım temelsiz değildir. Din, bir zaruret duygusu görünüşü altında ortaya çıkar. Bu görünüş, zarurete rağmen şevk ve samimiyeti de ihtiva eder. Çünkü bize uygun olan durumu kabul etmemize ve onu onaylamamıza hiçbir şey engel olamaz. Zaruret duygusu, dinin karakteristik vasfıdır. Bu durumun, en iyi şekilde, dinle imanı birleştirdiğimiz zaman farkına varırız. İmandaysa, insanın bağımlılığı, Tanrı'nın yüceliğiyle birlikte bir sır teşkil eder.

Açıkladığımız ilişkiden kabûl edilebilecek bir sonuç çıkar: Müminin zekâsının tabiatı kabûl ettiği esrarlı hakikatların karşısında bozulmaz. Onun görevi düşünmektedir. Sır, bize göre dile getirildiği önermelerin bildirdiği gibi bizzat makûldür. Müminin zekâsı, sıradan, onu kendi düşüncelerine daha kuvvetli bağlayan bir bilgi elde etmek için, ona uymaya zorlanmıştır. Fides quaerens intellectum Zihnî araştırmaya açılan alan bu şekilde sonsuz olur.

Teoloji adını verdiğimiz olağanüstü bilgi bundan kaynaklanır. Fakat Teolojinin en kesin şekliyle bir bilgi başarısı gösterdiğinden şüphe edilemez. Fakat yine de sırba bağıllığını sürdürür ve bunu da savunur. Teoloji ne özgürleştirme araştırması, ne de aklileştirme teşebbüsüdür. O aklileştirir; fakat bunu iman dahilinde yapar, mükemmel bir ilâhiyatçı, ilâhî söze sade müminden daha az bağılı değildir, insanî gerçeklikleri, kendinde var olan Tanrı düşüncesinin yerine iman meselesi olarak ikame etmez. O, aklının çabasıyla kendini Tanrı düşüncesiyle özdeşleştirmiştir. Bu dinî bilginin üstün bir halidir. Teoloji, dinin, zekâ dahilindeki zaferidir. Kesin bilgiye sahip olduklarından dolayı, filozofları ve bilginleri kıskanmaz. Fakat onun tanıdığı, İbrahim, İshak ve Yakub'un taptığı esrarlı Tanrı'dan başkası değildir.